

A PSZICHOANALÍZIS KULTURÁLIS JELENTŐSÉGE ÉS MÓDSZERTANI HETEROGENITÁSA

Szummer Csaba

1. A pszichoanalízis jelentősége a huszadik századi kultúrában

A pszichoanalízis a – marxizmust követően fellépő – talán utolsó általános hatású *világnézeti* konstrukció a nyugati kultúrában. Freud aláásta, megrendítette a modernitás két legfontosabb alapfeltevését, alappillérét: a karteziánus *cogito* evidenciáját és a létezők kontrollálhatóságának illúzióját.¹ Freud ezzel – Nietzsche, Heidegger és Wittgenstein mellett – a *posztmetafizikai gondolkodás* legfontosabb előkészítőjévé vált.² A pszichoanalízis a romantika antimodernista tendenciájú látásmódjába a felvilágosodás intencióját oltja, dekonstruálja a modernitás leegyszerűsítő *antropológiáját, ontológiáját és tudományelméleti metodológiáját*, egy mélyebb, szofisztikáltabb, az ember egzisztenciális helyzetét adekvátabb módon megragadó elméleti és gyakorlati rendszert állítva a helyükbe.

Antropológia – a karteziánus *ego cogito* helyébe Freud és különböző követői a részszemélyiségekből összetett szubjektumot állítják.

Ontológia – a karteziánus cezúrát Freud a belső természet (az ösztön én) átmeneti fogalmával érvényteleníti.

Metodológia – a tudományelméleti monizmus helyébe Freud az interpretáció egy újszerű változatát állítja, a normál, hétköznapi kommunikációs helyzetet azonban az empirikus megfigyelés és a kontrollálhatóság érdekében némiképpen standardizálja.

¹ Részletesebben: Szummer Csaba 2005e: Freud és a modernitás „üdvös hazugságai”. *Beszélő*, 2005 május; <http://www.beszelo.hu>

² Részletesebben: Szummer Csaba 2005d: Freud és a későmodernitás – az „elmélet terrorja” és a metaforikus narrativizmus csapdája a pszichoanalízisben. *Beszélő*, 2005 október; <http://www.beszelo.hu>

A pszichoanalízis – Ricoeur (1970) szavaival – a nyugati reflektív gondolkodás legragyogóbb kalandja, a saját magunkról való gondolkodás egy originálisan újszerű módozata, Rorty (1993) kifejezésével pedig énünk folytonos újírásának az elmélete és gyakorlati módszere.

Elméleti hatását mutatja, hogy a pszichoanalízis jelentősen befolyásolta a társadalomtudományok, különösen a filozófia (társadalomfilozófia, episztemológia, tudományelmélet), az irodalomkritika és a szociálpszichológia (pl. az autoritáriánus személyiség elmélete), és részben (a csecsemő- és gyerekkutatásokon keresztül, valamint azzal, hogy először alkotott modelleket a személyiségről és a kognitív és emotív folyamatokról – Erdelyi 1985) a pszichológia fejlődését; továbbá nagy hatással volt a huszadik századi művészetekre, elsősorban az irodalomra és a filmre.

Társadalmi gyakorlat – a pszichoanalízis egyrészt megteremti a pszichoterápia mikrointézmény-rendszerét, másrészt átalakítja a család, a nevelés, a sexualitás és részben a jog mikrointézményeit.

2. A validitás kérdése, azaz milyen természetű nyelvjáték a pszichoanalízis?

A tudományos érvényesség kérdésében az a rejtett előfeltevés bújik meg, hogy *kísérleti módszerekkel igazolhatók-e* a pszichoanalízis előfeltevései. Némi túlzással állítható: *ez majdnem* annyira inadekvát igény a pszichoanalízissel szemben, mintha mondjuk Nietzsche filozófiájával vagy Bartók zenéjével szembenénk szembe az empirikus verifikáció-falszifikáció követelményét. Metodológiai szempontból ugyanis a pszichoanalízis *heterogén* ismeretszerzési módszer, amely az *értelmezés* (interpretáció), az *elbeszélés* (narráció) és az oksági *magyarázatok* hármasságán alapul. (Szummer 1993) Bár a pszichoanalitikusok első két vagy három nemzedéke szcientista tudományos identitással rendelkezett, az általuk alkalmazott módszerről Popper (1963) már mintegy 6 évtizeddel ezelőtt cáfolhatatlan logikával bebizonyította: a pszichoanalízis nem elégíti ki a falszifikáció követelményeit. Bizonyos kísérleti pszichológusok (Erdelyi 1985) és egyes filozófusok (Grünbaum 1993) ennek ellenére mind a mai napig menetrendszerű kísérleteket tesznek a pszichoanalízis empirista szellemű rekonstrukciójára, és mi tagadás, a pszichoanalitikus feltevések nemegyszer értékes inspirációként, heurisztikus kiindulópontként szolgálnak az akadémikus pszichológia számára. Az angolszász tudományelméletben végbement antipozitivistá fordulatnak megfelelően azonban a szcientista rekonstrukciós kísérletek, ha nem is tűntek el teljesen, mára háttérbe szorultak a nem empirikus rekonstrukciókkal szemben.

Freud módszerével kapcsolatban véleményem szerint nem az a releváns kérdés: hogyan kellene átalakítani ahhoz, hogy képes legyen kielégíteni a ki-

sérleti pszichológia módszereszményét, hanem az, hogy mi is történik immáron több mint egy évszázada az analitikus gyakorlatban és elméletképzésben, milyen fajta nyelvjáték a pszichoanalízis? (Szummer 1993) Az ismeretelméleti diskurzus antipozitivistá tendenciájú átrendeződésének következtében a hatvanas években megkezdődött a pszichoanalízis *hermeneutikai* rekonstrukciója, a nyolcvanas-kilencvenes években pedig előtérbe került a *narratíva* fogalma a társadalomtudományokban és a pszichoanalízisben is: Schafer (1981), Spence (1982; 1990) és a mai pszichoanalízis más teoretikusai az interpretáció mellett a narráció, a történetészövés jelentőségét hangsúlyozzák.

3. *A pszichoanalízissel kapcsolatos viták kronológiája*

Időszak	A téma	Reprezentatív írások
1895–1960	A pszichoanalízis hamis <i>szcientista</i> önazonosságának korszaka	Freud 1950 (1895); Freud 1982 (1938)
1940–1960	A szcientista pszichoanalitikus énkép kritikája	Popper 1993 (1963)
1960–1980	Hermeneutikai fordulat a pszichoanalízisben	Habermas 1971 (1968); Ricoeur 1970 (1967); Derrida 1967; 1987
1980–1990	Narratív fordulat a pszichoanalízisben	Spence 1982; Schafer 1981; Ricoeur 1981; Rorty 1993
1980–1990	A csábítási elmélet feltámasztásának kísérletei	Mason 1984; Sulloway 1987;
1990–1996	Abúzuspánik az USA-ban	A Crews-vita; „vadfeminista” szerzők; „recovered memory” terapeuták (Fredrickson 1992)
2005	Eklektikus támadás: ideologikus, zsurnalisztikus színvonalú kompilláció, „vádirat” a pszichoanalízissel szemben	<i>Le Livre noir de la psychanalyse. Vivre, penser et aller mieux sans Freud.</i> Les Editions des Arènes, 2005.

Történeti okokból – a pozitívizmus tudományelméleti túlsúlya a 20. sz. első felében, valamint az analitikusok első generációinak szcientista tudományideálja (Szummer 2005a) –, továbbá metodológiai heterogenitása miatt a pszichoanalízis a huszadik századi ismeretelméleti viták egyik fontos témája volt.

A kilencvenes évektől kezdődően a pszichoanalízissel kapcsolatos viták súlypontja a magaskultúra világából félig áthelyeződött a tömegkultúra világába. Az USA-ban feltámasztják a csábításelméletet, extrém gyakoriságot tulajdonítanak a gyermekkori szexuális abúzusnak, és elharapózik a „recovered

memory” terápia, vagyis minden tünet mögött a gyerekkori abúzus elfojtott traumáját keresik. (Szummer 2005a; b) A nagy reputációjú szakmai szervezeteket komoly felelősség terheli azért, hogy tévtanok terjedhetnek és hosszú ideig fennmaradhatnak.^{3, 4} Részben reakcióként 1993-ban megalakult a False Memory Syndrome Foundation (Hamisemlék Tünetcsoport Alapítvány). A vezetőségben ott találjuk az amerikai akadémikus pszichológia színe-javát: Martin Gardnert, Ernest Hilgardot, David Holmest, Philip Holzmant, Ulric Neissert, Thomas Sebeoköt, Donald Spence-t.⁵

Végül megemlítem a Franciaországban tavaly nyáron kiadott „A pszichoanalízis fekete könyve” című alacsony színvonalú, esetlegesen összehordott, inkohereus kompilációt, amiben Aldous Huxley „Szép új világotól” kezdve Adolf Grünbaumon és Frank J. Sulloway-en keresztül Frank Cioffiig találhatunk szerzőket és szövegeket egyszerre ötletszerű és ötlettelen csoportosításban.

4. A pszichoanalízis mai jelentősége

A pszichoanalízist nem elsősorban empirikus validitásának a megkérdőjeleződése fenyegeti, hanem *relevanciájának* csökkenése, aminek számos oka van: a gyógyszergyárak és a medikális terápiák előretörése, az emlékezetterápiák elharapózása, legfőbbképpen pedig az életforma megváltozása, a reflexióra való képesség és akarat csökkenése. Az a polgári és szellemi létezési mód, amiben Freud, Ferenczi és az őket követő 2–3 nemzedék élt, lenyűgözi a globalizáció „gleichschaltolt” világában élő közép-európai értelmiségit, elsősorban szerep-

³ Az American Psychiatric Association például 1999-ben a legjobb jogi pszichiátriai munkának szóló díjat Brown–Schefflin–Hammond: *Memory, Trauma Treatment and the Law* című munkájának ítélte. A könyv kiáll a *recovered memory* léte és a bírósági gyakorlatban való felhasználása mellett. Az egyik szerző, Hammond hét évvel korábban háborzongató részletességgel kidolgozott téveszmerendszert fejtett ki *Hypnosis in MPD [multiple personality disorder]* című előadásában egy 1992-ben tartott konferencián: eszerint a szexuális abúzusok és rituális gyilkosságok döntő részéért egy haszid zsidó (aki persze nem átalult a náccal sem kollaborálni), egy bizonyos dr. Greenbaum által vezetett „Illuminátusok Tanácsa” nevű világszervezet a felelős, amely ezekkel az ördögi módszerekkel tudatosan idézi elő az MPD-t; így toborozza ugyanis „mentális robotok tízezreit”, hogy elérje végső és szörnyű célját: „a világot kormányzó sátánista világrénd” létrehozását. A másik szerző, Schefflin három évvel később a Hammond előadásával megegyező tematika és téveszmerendszer által uralt, a *Rituális és kultikus abúzus felderítése, kezelése és megakadályozása* című „szakmai konferencián” tartott nagysikerű előadást.

⁴ Az MPD-t tárgyalja történeti és szociológiai-politikai kontextusban: Hacking, Ian, 1995. *Rewriting the Soul. Multiple Personality and the Sciences of Memory*. Princeton: Princeton University Press

⁵ Vö. Frederic Crews, 1995. Replies to His Critics on Repressed Memory. *New York Review of Books*, Vol. XLII, No.1, 44–48, 45. old.

lőinek élénk fantáziatvékenységével, érzelmi mélységükkel, az önreflexióra való képességükkel és hajlandóságukkal, saját maguk és a többi ember iránti olthatatlan kíváncsiságukkal, hatalmas hiteikkel és mély, gyötrő kétségeikkel.

A pszichoanalízis nem egyszerűen a közös ős sok más pszichoterápiás irányzat számára, hanem ma is a legkiforrottabb pszichoterápiás irányzat. Freud óta rengeteget fejlődött elméleti és technikai vonatkozásban is. Miután Freud megalkotta a pszichoanalízis sajátos narratív beszédmódját, követői újabb és újabb „kismítoszokat” alkottak az emberi lelket meghatározó tényezőkről, amelyek legtöbbször ugyancsak a gyerekkorban, mégpedig a csecsemőkorban lejátszódott ősnarratívával magyarázták az egészséges és a beteg psziché sajátosságait. Heinz Hartmann (1894–1970) és a többi énpeszichológus (pl. a magyar René Spitz, a soproni születésű Margareth Mahler, vagy a kreativitás folyamatát vizsgáló Ernst Kris) az alkalmazkodás és a korai érzelmi gondozás jelentőségére hívták fel a figyelmet, a zseniális Melanie Klein (1882–1960), akit Ferenczi Sándor analizált 1914-ben Budapesten, majd pedig a neokleinisták, Freuddal szemben az anya szerepét hangsúlyozták a psziché kialakulása és végleges működése és szerkezete szempontjából. Kleinnél a felnőtt elme is „instabil, folyton változó, cseppfolyós, pszichotikus jellegű rettegések gyötrik” (Mitchell, Stephen A. és Black, Margaret J., 2000. *A modern pszichoanalitikus gondolkodás története*. Budapest: Animula, 123) A Klein elméletét továbbfejlesztő brit tárgykapcsolati iskola megalapítói pedig, Ronald D. Fairbairn (1899 – 1964) és Donald W. Winnicott (1896 – 1971) egy derűsebb képet rajzolnak a csecsemőről. Fairbairn szerint „az egészséges gondolkodás a gyermekben a külvilág felé való tájékozódást eredményezi, amely valóságos emberek felé irányul”, (Mitchell és Black, id. mű, 157) szemben Klein pszichotikus fantáziákkal kínlódó csecsemőjével, Winnicott pedig – ugyancsak szembefordulva Kleinnel – a csecsemő olyan élményvilágát festi le, amely „kellemesen szaggatott, de nem széttöredezett; szétfolyó, de nem félelmetes”. (Mitchell és Black, id. mű, 166) Meg kell még említeni ebben a rövid és hevenyészett felsorolásban (amelyből olyan nevek maradtak ki, mint Roy Schafer, Hans Loewald, valamint Jacques Lacan), Heinz Kohut (1923 –1981) szelfpszichológiáját, amely a személyesség fenomenológiáját tárta fel oly módon, amely „egybecsengett a késő 20. századi szépirodalom és társadalmelemzés főbb tárgyköreivel.” Freuddal szemben Kohut „nem harcokról beszélt, hanem elszigeteltségről – a személyes elidegenedés fájdalmas érzéséről.” Kohut páciensét „nem zaklatja bűntudat holmi tiltott vágyak miatt”, csak „éppen értelmetlennek találja az életét.” (Mitchell és Black, id. mű, 195) Végül idekívánczik Otto Kernberg hatalmas szintézise, amely szinte skolasztikus tökélytel foglalta egyetlen hierarchikus rendszerbe Freud, Klein, Edith Jacobson és Fairbairn narratíváit. (Vö. pl. Kernberg, Otto, 1980. *Internal World and External Reality*. New York: Jason Aronson)

5. Saját munkámban milyen relevanciája van a pszichoanalitikus eszmerendszernek?

Eszmetörténeti kettős gyökere (a felvilágosodás és a romantika tradíciója) és metodológiai heterogenitása miatt Freud alkotása számomra a mai napig lenyűgöző jelenség, a modernitás egyik legjelentősebb fordulópontja, amely fontos tanulságokat hordoz a modernitás sorsának, valamint a narratív beszédmódok megértésének terén a történetírástól kezdve a mitikus-vallási narrációig. (Szummer 2005c)

IRODALOM

- CREWS, FREDERIC (1993): The Unknown Freud. *New York Review of Books*, Vol. XL, No.20, 49–58.
- CREWS, FREDERIC (1994): Victims of Repressed Memory – I. rész. *New York Review of Books*, Vol. XLI, No. 20.
- CREWS, FREDERIC (1994): Victims of Repressed Memory – II. rész. *New York Review of Books*, Vol. XLI, No.21, 49–58.
- CREWS, FREDERIC (1995): Replies to His Critics on Repressed Memory. *New York Review of Books*, Vol. XLII, No.1, 44–48.
- CREWS, FREDERIC (2004): The Trauma Trap. *New York Review of Books*, Volume 51, Number 4, March 11, 2004.
- DERRIDA, JACQUES (1967): *L'écriture et la différence*. Paris: Le Seuil
- DERRIDA, JACQUES (1987): *The Postcard: from Socrates to Freud and beyond*. Chicago: University of Chicago Press. [Első megjelenés: Derrida, Jacques, 1980. *La carte postale, de Socrate à Freud et au-delà*. Paris: Aubier–Flammarion]
- ERDELYI, M. H. (1985): *Psychoanalysis: Freud's Cognitive Psychology*. New York: W. H. Freeman and Co.
- False Memory Syndrome Foundation: <http://www.fmsfonline.org/>
- FREDRICKSON, RENEE (1992): *Repressed Memories: A Journey to Recovery from Sexual Abuse*. Fireside/Parkside
- FREUD, SIGMUND (1943 [1933]): Pszichoanalízis és világnézet. In: Freud, Sigmund, 1943. *A lélekelemzés legújabb eredményei*. (ford. Lengyel József). Debrecen: Kiadó nélkül. (Ampelos Könyvek), 187–216.
- FREUD, SIGMUND (1982 [1940]): A pszichoanalízis foglalatja. In: Freud, Sigmund, 1982. *Esszék*. (ford. V. Binét Ágnes) Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 407–474
- FREUD, SIGMUND (1950): Project For a Scientific Psychology. In: *Aus der Anfängen der Psychoanalyse*. London: Imago
- GRÜNBAUM, ADOLF (1993): *Validation in the Clinical Theory of Psychoanalysis: A Study in the Philosophy of Psychoanalysis*. International University Press
- HABERMAS, JÜRGEN (1971 [1968]): *Knowledge and Human Interest*. Boston: Beacon Press
- Le Livre noir de la psychanalyse. Vivre, penser et aller mieux sans Freud*. Les Éditions des Arènes, 2005. (A pszichoanalízis fekete könyve. Jobban élni, gondolkodni, és jobban érezni magunkat Freud nélkül.) Catherine Meyer Mikkel Borch-Jacobsen, Jean Cottraux, Didier Pleux és Jacques van Rillaer közreműködésével.

- MASSON, MOUSSAIEFFE (1984): *Assault on Truth*. New York: Farrar, Straus and Giroux
- POPPER, KARL (1993). A tudomány: feltevések és cáfolatok. In: Szummer Csaba és Erős Ferenc (szerk.) (1993): *Filozófusok Freudról*. Budapest: Cserépfalvi Kiadó, 91–106.
- RICOEUR, PAUL (1970 [1967]): *Freud and Philosophy: An Essay on Interpretation*. New Haven and London: Yale University Press
- RICOEUR, PAUL (1981): The Narrative Function. In: Thompson, J. B. (ed.): *Hermeneutics and the Human Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press
- RICOEUR, PAUL (1992): *Oneself As Another*. Chicago: The University of Chicago Press
- RORTY, RICHARD (1991): *Essays on Heidegger and Others*. New York: Cambridge University Press, Vol. 1–2.
- RORTY, RICHARD (1993): Freud és az erkölcsi reflexió. In: Szummer Csaba és Erős Ferenc (szerk.), 1993. *Filozófusok Freudról*. Budapest: Cserépfalvi Kiadó, 181–209.
- RORTY, RICHARD (1994): *Esetlegesség, ironia és szolidaritás*. Pécs: Jelenkor
- SCHAFFER, R. (1985): A Response to Meares. *Contemporary Psychoanalysis* 21:445–448
- SCHAFFER, ROY (1981): *Narrative Actions in Psychoanalysis*. Worcester, Mass.: Clark University Press
- SPENCE, DONALD P. (1990): The Rhetorical Voice of Psychoanalysis. *Journal of the American Psychoanalytic Association* (38) 3: 579–602.
- SPENCE, DONALD, P. (1982): *Narrative Truth and Historical Truth (Meaning and Interpretation in Psychoanalysis)*. New York, London: W.W.Norton & Company
- SPENCE, DONALD, P. (1987): *The Freudian Metaphor: Toward Paradigm Change in Psychoanalysis*. New York, London: W.W.Norton & Company
- SPENCE, DONALD, P. (1988): Tough and Tender-minded Hermeneutics. In: Messer, S.B., Sass, L. A. and Woolfolk R. L. (eds.): *Hermeneutics and Psychological Theory: Interpretive Perspectives on Personality, Psychotherapy and Psychopathology*. New Brunswick and London: Rutgers University Press
- SULLOWAY, J. (1987): *Freud, a lélek biológusa: túl a pszichoanalitikus legendán*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó
- SZUMMER CSABA (1993): *Freud nyelvjátéka: A pszichoanalízis mint hermeneutika és narráció*. Budapest: Cserépfalvi Kiadó
- SZUMMER CSABA (2005a): A puszták analitikusa avagy egy enfant terrible „a tegnap világából”. A „fenegyerek”, az „őrült” és az „áldozat” toposza egy (majdani) Ferenczi-biográfiában – könyvkritika Erős Ferenc: *Kultuszok a pszichoanalízis történetében. Egy Ferenczi-monográfia vázlata* című könyvéről. *BUKSZ*, 2005/tavaszi
- SZUMMER CSABA (2005b): Abúzuspánik az USA-ban. *Beszélő*, 2005. január
- SZUMMER CSABA (2005c): Freud, avagy a modernitás mítosza – a pszichoanalízis és a mitikus-vallási narráció. *Beszélő*, 2005. december
- SZUMMER CSABA (2005d): Freud és a későmodernitás – az „elmélet terrorja” és a metaforikus narrativizmus csapdája a pszichoanalízisben. *Beszélő*, 2005. október
- SZUMMER CSABA (2005e): Freud és a modernitás „üdvös hazugságai”. *Beszélő*, 2005. május